

III

BATI GELENEKLERİNİN KLASİK KAYNAKLARI

İÖ Altıncı yüzyıla kadar Yunan toplumu ve ondan önceki tüm medenileşmiş toplumlar, bilincin maddi dünyasını, tanrılar ve ejderhalara dair hikâyeler, yarı tanrı krallar ve kahramanlar aracılığıyla açıklamaya uğraşır. Kutsal varlıkların kaprislerine odaklı bu efsaneler, insan aklı veya tecrübesiyle değerlendirilmeye ve denetlenmeye kapalıdır. Mitler, maddi dünyanın doğasının, değişim ve sorunlarının ve insanoğlunun kaderinin hesabını tanrıların davranışlarına verirdi. Dolayısıyla, tanrıların insanoğlunun yararına olabilecek değişiklikleri yapmalarını sağlamak, onların arzularını/tutkularını öğrenip kurbanla, kefaretle, büyü sözler, şarkılar, ilahiler ve dualarla ikna edilmelerine bağlıydı. Bunun nasıl yapılacağı bilgisi ise rahip aristokrasisinin tekelindeydi. Bu sınıf elindeki gücü, sahip olduğu sırları kıskançlıkla saklayarak, ayinlere dinin amacına ve değerine kendileri kadar inananlardan başkalarını asla kabul etmeyerek korurdu.

Yunanca konuşan düşünürler, İÖ Altıncı yüzyılın başından Dördüncü yüzyıla kadar, Orta Doğu efsanelerinin içeriğiyle/özünüyle ilgilenmeye başlar. Kimileri dünyayı kutsal kozmoloji temelinde açıklayan eski geleneğe sadık kalırken, kimileri de rahip aristokrasisinin entelektüel engellemelerine takılmayarak, derine iner, pragmatik ve "doğal" bir olası açıklamanın peşine düşer; insanoğlunu ilgilendiren her konuyu -beşerin orijinini, fitratını, dünyanın, insanların ve insan topluluklarının varlık nedenini- geniş bir menzilde ve rasyonel biçimde tetkik ile muhakemeye tabi tutarlar. Nitekim, Yunan spekülâtif düşüncesi, Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, bu konularda öylesi bilge bir düzeye ulaşır ki, bugün bile insanlar, iki bin beş yüz yıl önce bu konularda sorulan soruları ve bu sorulara Yunan düşünürlerin verdiği cevapları, en az iki alanda, felsefe ve siyaset alanlarında inceleme ihtiyacı hissetmektedirler.

Felsefe ve siyaset sorunlarını Yunanlıların algıladığı biçimde formüle ederek sistemleştiren iki büyük düşünür, Atinalı Eflâtun ve onun bir sürelîğine öğrencisi olan Aristo'dur. Eflâtun'un, Aristo'nun düşünce tarzı ile hocası Sokrat'ın görüşlerinden özü itibarıyla büyük ölçüde etkilendiği ise bir diğer gerçektir. (JS)

A. FELSEFE

Yunan spekülasyonunun sonraları felsefi olarak tanımlanan konulardaki en çarpıcı özelliğinin, oluşum hızı olduğu söylenir. Anlaşılan odur ki, yeni düşüncelerin oluşum hızı, insanoğlunun, girişimlerini ve etkinliğini oyalayan zihin karışıklığı veya kaygılarla başa çıkmanın yeni ve radikal yollarını keşfetmesiyle ilgilidir. Ve böylesi keşifler, insanı geleneksel yöntemleri bir kenara iterek, tüm gayretini “yeni” olana odaklamaya yöneltmektedir.

Yunan filozoflarının sadece iki yüzyıl içinde, dünyanın ve insanoğlunun doğasını söylencelerle değil, akıl yoluyla ve geniş bir alanda sorgulayarak muhtemel cevapları aramaya koyulmuş olmaları, “devrim” sayılmaktadır. Her halükârda, söz konusu süreç, fevkalade yoğun bir entelektüel faaliyettir. Ve bu entelektüel faaliyet, mutabakatla değil, üzerinde uzlaşılabilen birkaç cevap nedeniyle, çatışmayla ve Beşinci yüzyılın ikinci yarısında, akılcı yaklaşımın ortaya çıkardığı sorunlara kesin/doğru cevaplar verme kapasitesinin olup olmadığını sorgulayan Septisizm (Kuşkuculuk) akımının doğuşuyla sonuçlanır. (JS)

1. İnsanoğlunun Soru Sormasının Gerekçesi/Mazereti ve Sınırı Nedir?

Atinalı Sokrat (İÖ 469–399) uzlaşmaz karşıtlıklara meydan okumanın spekülatif filozoflar için yarattığı ikilemle başa çıkmanın yolunu ararken, Küçük Asya kıyısından Sicilya'ya kadar Grekçe konuşan dünyaya yayılmış olan felsefi hareketlilik, Atina'da yoğunlaşarak, önderlerinden biri olan Perikles'in ifadesiyle “Hellas okulu” haline gelir. Atinalı bir taş ustasının oğlu olan Sokrat'ın Atina'nın felaketiyle sonuçlanan Sparta Savaşı'nda -temayüz etmese bile- cesaretle savaştığı anlaşılmaktadır. Felsefe eğitimi de gören Sokrat -spekülatif düşünceyi uygulamaya koyanları içine düştükleri tuzaktan kurtarmak üzere- belirli bir soru sorma yöntemini, bir diğer ifadeyle, “yaygın ve fakat gelişigüzel görüşleri yoğun akılcı sorgulamaya tabi tutma yöntemini” benimser. Zaman içinde, hemşerileri, onun geleneksel görüşlere sürekli burnunu sokmasını sadece sıkıcı değil, tehditkâr bir tutum olarak görmeye başlarlar ki, bu durum, Sparta yenilgisi sırasında ve sonrasında siyaseten yönünü şaşırmış olan şehirde, bir tür Atina karşıtlığı olarak algılanmakta gecikmez. Sokrat'ın, kötülüğüyle ünlü münafık Alcibiades dahil, şaibeli bir grup zengin ve genç adamla ilişkisi içinde olması da itibarını zedeler ve sonunda, yeni görüşler ihdas etmek ve Atina gençliğini kötü yola sevk etmekle suçlanarak yargılanıp ölüme mahkûm edilir. Duruşmanın aşağıda sunulan tasvirini öğrencisi Eflâtun, *Apologia*'da (Savunma) kayda geçirir. Duruşmanın halka açık olarak yapıldığı düşünülürse, *Apologia*'da Sokrat'a

atfedilen ifadelerin savunma sırasında Sokrat tarafından gerçekten dile getirildiği kabul edilebilir.

*Sokrat'ın Savunması**

Eflâtun

Doğrusu Atinalılar, Meletos'un bana yüklediği kötülüklerin suçlusu olmadığını inandırmak için sizi, saptamamı uzatmam gerektiğini sanmıyorum; dediklerim yeter. Ama daha önce de söylediğim gibi, bana karşı beslenen düşmanlıklar, günüler sayısız; iyi bilin, doğrudur bunlar. Suçlu diye yargılı olursam, işte bunlar yüzünden olurum, bu yüzden yitiririm. Ne Meletos, ne de Anitos¹ yüzünden. O leke sürmeler, şu bir yığın adamın çekemezliği yok mu, nice nice kişilerin yok olmalarına yol açtı, daha da açar elbet; öyle ya bu kötülük gelip bana dayanmakla kalmaz ki.

Belki şöyle diyecek biri bana: “Peki Sokrat, seni böyle ölüme sürükleyecek bir yaşam sürmekten utanç duymuyor musun?” Bu adama şu doğru yanıtla karşılık verebilirim: “Yanılıyorsun gönüldeşim. Bir adamın değerine denli az olursa olsun, ölür müyüm, kalır mıyım diye düşünmemelidir o adam. Bir iş görürken doğru mu eğri mi davrandığını, yiğit bir adam gibi mi, yoksa ödle bir adam gibi mi davrandığını düşünmelidir yalnız. Sana kalırsa, Troia'da ölen yarı-tanrıların hepsini, bu arada onursuzluğa karşı her türlü sakıncayı göze aldığı için, özellikle Thetis'in oğlunu² bönlükle damgalamak gerekir. Onun Hektor'u bir ayak önce öldürmek için ıvencilik ettiğini gören anası, tanrı kadın, yanılmıyorsa aşağı yukarı şu sözleri söylemişti ona: “Oğlum, arkadaşın Patroklos'un ölüm öcünü alırsan, yok edersin Hektor'u, şunu bil ki sen de öleceksin; çünkü şıpın arkasından yargı bekliyor seni, tanrı dileği böyle buyuruyor.” Bu öğüt ölüme, sakıncaya kulak asmamaktan alıkoymadı onu; gönüldeşlerinin öcünü almadan, alçak olarak yaşamaktan daha çok korkuyordu. “Şurada, şu gibi, maskara gibi durmaktansa, öcümü alayım düşmanımdan, sonra ben de öleyim!”³ Ölüme, sakıncaya bana mısın, dedi mi o? En doğru davranış, Atinalılar, bir kimsenin yeri neresi olursa olsun, ister kendinin yaraşık bulup seçtiği, ister komutanının gösterdiği yerde sakıncaya karşı dayatmak, diretmektir bence; ölümü, ona benzer daha nice sakıncaları değil, ancak onuru göz önünde tutmalıdır insan. Atinalı-

1 Duruşmada Sokrat'ı suçlayan taraf.

2 Achille, rakibi Truva'nın en büyük savaşçısı Hektor.

3 İlyada, XVIII.96ff.

lar, benim için de bundan başka türlü davranmak, çok garip bir çelişmeye düşmek olurdu; çünkü Potidea'da, Amphipolis'te, Delion'da⁴, seçtiğiniz komutanların gösterdikleri yerde, her türlü ölüm sakıncası karşısında bütün gözüpekliğiyle duran ben, şimdi tanrı⁵ beni, kendimi ve başkalarını incelemek, sınamak için filozoflukla görevlendirdiğinde ölüm ya da başka bir şey korkusuyla işimi bırakıp nasıl kaçardım? Böyle bir tutum gerçekten ağır bir suç olurdu. Kendimi bilge sanarak ölüm korkusuyla tanrı buyruğuna baş eğmeseydim, o zaman pek haklı olarak yargı yerine çağırılabilir, tanrıların varlığını yadsımdan suçlandırılabilirdim. Çünkü ölüm korkusu, Atinalılar, kişinin gerçekte bilge değilken kendini bilge sanması değil midir? Kişinin bilmediğini bilir sanması değil midir? Gerçekte, kimse bilmiyor ölümün ne olduğunu; insana vergi en büyük iyiliktir belki ölüm; ama en büyük kötülükmiş gibi korkuluyor ondan. Bilmediğimiz bir şeyi bildiğimizi sanmak kınanacak bir bilgisizlik değil midir? Birçok insanlardan işte bu bakımdan ayrılmıyım yargıçlar; bir takım işlerde başka birinden daha bilge olduğumu demeye dilim varmıyorsa bundandır. Öyle ya, ben öteki dünyada olup bitenleri yeterince bilmeyerek, biliyor düşüncesine kapılmıyorum. Ama tanrı olsun, insan olsun kendimden daha iyi birine kötülük yapmanın, boyun eğmemenin kötü ve utanılası olduğunu biliyorum. Kötülük olduğunu iyice bildiğim şeylerden korkarım; ama iyi olmadığını kestirmedığım şeylerden ne korkar, ne de çekinirim.

Beni koyuverseniz bile, beni sizin karşınıza çıkarmamak gerektiğini ya da çıkarılırsam yüzde yüz ölüme yargılı kılmanız gerektiğini -çünkü ölüm cezası verilmezse çocuklarınız Sokrat'ın öğütlerini dinleyerek büsbütün baştan çıkacak, bozulacaklardır- söyleyen Anitos'u dinlemezseniz; bu sav üstüne bana: "Sokrat Anitos'u dinlemeyerek salıvereceğiz seni, ancak bir koşulla, artık bundan böyle insanları sınamayacak, sorguya çekmeyecek, filozofluk etmeyeceksin; bu koşulu yerine getirmezsene öleceksin" deseniz; söylediğim gibi, beni bu koşulla salıverirseniz, şöyle yanıtlarım sizi: "Atinalılar, saygı ve sevgim vardır sizlere, ama ben size değil, tanrıya boyun eğirim daha çok, son soluğuma değin, elimden geldiğince felsefe ile uğraşmaktan, sizleri buna yöneltmekten, felsefeyi öğretmekten geri durmayacağım. Kiminle karşılaşsam, alışkanlığım üzere, şöyle diyeceğim ona: 'Sen ki gönüldeşim, Atinalısın, dünyanın en büyük, bilgeliğiyle, gücüyle en çok ün salmış kendin hemşerisisin, paraya, şana, onura bunca önem verirsin, sıkılmaz mısın bundan, yüzün kızarmaz mı?' İçinizden biri bana karşı koyup bu saydıkla-

4 Kuzey Yunanistan'da bir site. Atina -Sparta savaşının başlarında, İÖ 430'da, uzun bir kuşatmadan sonra Atina tarafından ele geçirildi.

5 Apollon.

rima önem verdiğini ileri sürerse, yakasını bırakacağımı, onu salıvereceğimi sanmayınız; sınavacağım, sorguya çekeceğim onu, ince eleyip sık dokuyacağım, o ne derse desin, erdemli olmadığını anlarsam, kendisini değeri çok olana az değer verdiğinden, değeri az olana çok değer verdiğinden ötürü utandıracağım onu. Karşıma çıkan kim olursa olsun, böyle yapacağım, genç olsun, yaşlı olsun, yerli olsun yabancı olsun; ama özellikle hemşerilerime böyle davranacağım, çünkü sizleri kendime daha yakın duyuyorum. Şunu da iyi biliniz ki, tanrının buyruğudur bu; tanrının buyruğunu yerine getiren benden başka hiç kimse şimdiye değin bundan daha büyük bir çaba, iyilik göstermemiştir kentimize.

Çünkü benim sokaklarda dolaşarak genç yaşlı hepinizi bedeninize, paraya pula değil, her şeyden önce canın, tinin eğitimine, yetkinliğine önem vermeniz gerektiğine inandırmaktan başka bir ereğim yok. Bakın gene söylüyorum size, zenginlikle, parayla pulla elde edilmez erdem, ama zenginlik, genel olsun özel olsun her türlü iyilik ancak erdemden gelir. Bunları söyleyerek gençliği baştan çıkarıyor, doğru yoldan ayırıyorsam, yukarıda andığım özdeyişlerin dokuncalı olduğunu benimsemek gerekir. Ama biri çıkıp da öğrettiğim şeylerin bunlar olmadığını ileri sürerse yalan söylemiş olur. Bunun burasında şöyle diyeceğim size Atinalılar: “İster dinleyin, ister dinlemeyin Anitos’u, ister salın, ister salıvermeyin beni; iyice bilin ki şunu, bir değil bin kez ölmem gerekse bile, hiç mi hiç değiştirmeyeceğim yolumu.”⁶

* *Apologia, Sokrat’ın Savunması*, Plato: Diyaloglar 28a-30b, Türkçesi Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi 2009.

~~2. Bilginin Doğası ve Bilgi Edinenlerin Sorumluluğu Nedir?~~

~~İÖ 429 doğumlu Sokrat’ın öğrencisi olan Eflâton, devlet adamı olmaya niyetlenmişken, hem imparatorluğunu hem de Sparta Savaşı’nı kaybederek bir iniş dönemine geçmiş olan Atina siyasetinden, Sokrat’ın da etkisiyle, kısa sürede nefret eder. “Filozoflar yönetici, yöneticiler filozof oluncaya kadar” siyaseti meslek edinmeme kararı alır ve arkadaşlarına bildirir. Sokrat’ın İÖ 399’da ölümüne mahkûm edilip cezasının infazından sonra Atina’dan ayrılan Eflâton, İÖ 387’de geri döner, kent dışındaki Akademos korusunda, bir grup filozofun toplandığı Akademia’yı kurar. Eflâton, okulun kuruluşunu izleyen kırk yılı burada ders vererek ve yazarak geçirir. İÖ 348’de ölür.~~

~~Eflâton’un günümüze kalan çalışmaları, Devlet de dahil olmak üzere, bilimsel eserlerden, tezlerden çok, diyaloglardan ve tartışmalarından ibarettir. Devlet, bire-~~

6 Bu pasajı Hz. İsa’nın tutuklanması ve yargılanması ile kıyaslayın.